

VAREN-VARIA

Mededelingenblad van de Nederlandse Varenvereniging

REDAKTIE: p.hovenkamp, leiden
j.j.comijs, zaalboslaan 12, 6881 rh velp
(085-634416)

3e jaargang no.4 - juli 1990

MEDEDELINGEN BESTUUR

1. Graag nodigen wij u uit voor onze najaars-ledenbijeenkomst op 29 september, welke zal plaatsvinden in het bedrijf van de fa. Lemkes te Alphen aan de Rijn. Wij hopen velen van u hier om 11 uur te mogen begroeten. 's Morgens hebben wij onze gebruikelijke varen-ruilbeurs. Brengt u dus zoveel mogelijk te ruilen varens mee. Na het nuttigen van onze meegebrachte boterham brengen wij 's middags een bezoek aan het bedrijf van de fa. Lemkes.
2. Verder vragen wij uw aandacht voor de najaarstentoonstelling in de Hortus te Haren (bij Groningen). Deze wordt gehouden van 1-9 sept. Omdat er veel varens te zien zullen zijn, dus zeer de moeite waard!
3. Er zijn bij de vereniging verschillende boeken te koop tegen zeer aantrekkelijke prijzen:
dr.C.Kalkman - Mossen en Vaatplanten (4 ex.) - f.15,-.
J.W.Dyce - Fern names and their meanings (6 ex.) - f.8,25.
R.Rush - A guide to hardy ferns (8 ex.) - f.9,90.
Beide laatste boekjes zijn speciale publikaties van de British Pteridological Soc. uit 1984 en 1988.
U kunt deze boeken bestellen bij het sekretariaat (Zaalboslaan 12 te Velp). Portokosten zullen extra in rekening worden gebracht.
4. Ons ledental stijgt geleidelijk en bedroeg eind juni 89. Nog steeds bereiken ons uit het gehele land verzoeken om inlichtingen.
Nieuwe leden:
J.Veldkamp, 2e Spoorstraat 1, 9718 PC GRONINGEN (050-135838)
The British Pter.Soc., 16 Kirby Corner Rd. CANLEY-COVENTRY CV4-8GD
E.van Leeuwen, Europaweg 201, 7641 DG WIERDEN (05496-74904)
M.J.Zink, Alte Landstrasse 9, CH 8708 MÄNNEDORF (Zwits.)
P.R.H.van Deelen, Arenastraat 20, 1442 VE PURMEREND (02990-21601)
Schweiz. Verein. der Farnfreunde, Zollikerstr.107, 8008 ZÜRICH (Zw.)
L.Koning, Friesestraat 137a, 9718 NE GRONINGEN (050-125793)
mw.E.L.Tan, Prof.Huybersstraat 153-11, 6524 NX NIJMEGEN
mw.M.T.M.Bosman, Tjalkenwerf 16, 2317 DD LEIDEN (071-210943)
5. Omdat het goed is, kennis te nemen van wat op vareengebied in het buitenland gebeurt, zochten wij enige tijd geleden contact met onze Engelse zustervereniging, die volgend jaar 100 jaar bestaat. Wij spraken een gratis wederzijds lidmaatschap af. Dit betekent dat wij elkaar onze publikaties toezenden, waaruit wij bruikbare informatie mogen overnemen. Een soortgelijke afspraak maakten wij onlangs met onze Zwitserse zustervereniging, voor zover wij weten de enige varenvereniging in het Duitstalige gebied.

j.j.c.

VRAGEN VAN LEDEN

1. Ons lid de heer Tanger te Westzaan heeft problemen met zijn *Adiantum venustum*, en zou graag zowel een verklaring als een advies ontvangen uit onze ledenkring.
In het najaar plantte hij op twee plaatsen een vijftal exemplaren. De grond is vochtig en enigszins brak. Het plantgat vulde hij met bladgrond, wat scherp zand, beendermeel en een weinig magnesium. Gedurende de winter dekke hij de planten af met sparrenaalden. Tot op heden vertonen de planten geen teken van leven, hoewel de kluit wel vast zit. Was de planttijd niet goed of wellicht het grondmengsel? Wie kan hr.Tanger helpen?
2. De heer Comijs maakte in het vorige nummer melding van zijn *Hemionitis arifolia*, die het in huis niet wilde doen. Maar sinds hij in de pot in de tuin staat, doet hij het prima en maakt hij geregeld nieuw blad. Van belang is wel dat hij goed vochtig wordt gehouden. Hr.Comijs ontving een brief van ons lid de heer Cohen Stuart: Het feit dat hij het buiten goed doet, geeft hem het vermoeden dat het om een variant van de *Phyllitis scolopendrium* gaat, maar dan met kort blad. De betreffende *Hemionitis* heeft echter een netvormige nervatuur, en die heeft de *Phyllitis* niet. Bovendien klopt de beschrijving in de *Flora of Malaya II* van de *Hemionitis* met die van de plant van hr.Comijs. Ook het blad van de *Hemionitis* van hr.Cohen Stuart, dat hij bijvoegde, is volkomen gelijk.
Graag ontvangen wij eventueel verdere informatie.

(vragen voor deze rubriek kunt u zenden aan de redactie)

VARENS OP BYZONDERE PLAATSEN

Ditmaal gaat het niet over een bijzondere of zeldzame soort, maar over een varens die op een heel geraffineerde wijze zijn standplaats heeft verworven. Het oude PTT-gebouw in ons dorp (Broek op Langedijk) dat al enige jaren gesloten is, heeft -bouwtechnisch gezien- een schitterende voorgevel. Het was mijn broer -aannemer van beroep- die mij op de hoogte stelde van de varens aan deze gevel, en wel mannetjesvarens (*Dryopteris filix-mas*), die op een tiental plaatsen van achter een regenpijp te voorschijn komen. De lengte van deze verticale pijp is ongeveer 15 meter de voegen erachter zijn grotendeels verweerd. Ideale omstandigheden dus voor plantengroei. Daar komt nog bij, dat deze afvoer lekt: het water stroomt tussen muur en pijp naar beneden, waardoor de muur vochtig wordt. Maar hoe komt het, dat alleen op deze plaats deze varens groeien? Want er zijn genoeg andere oude gebouwen met vochtige muren in Langedijk. Het antwoord was snel gevonden: in de tuin naast het gebouw groeit een mannetjesvaren. Volgens mij zijn de sporen van deze plant door wervende winden langs de gevel omhoog gewaaid en spontaan tot ontwikkeling gekomen. Vaak genoeg zien wij dit met herfstbladeren gebeuren, die tot grote hoogte kunnen worden gebracht. Navraag leerde, dat het gebouw drie jaar geleden door de bliksem werd getroffen. De bliksemafleider naast de regenpijp heeft ervoor gezorgd, dat de voegen naast de pijp grotendeels zijn stukgegaan, waardoor een uitstekende kiemplaats voor de varens sporen ontstond.

R.P.Huibers

Afhankelijk van de onderzoeker wordt het aantal paardestaartsorten op 15-30 gesteld. R.Hauke, een autoriteit op het onderwerp *Equisetum*, houdt het op 15 soorten en een aantal hybriden, over de gehele wereld verspreid. Alles wat er meer te vinden is, zijn variëteiten binnen de soorten, en deze treden vaak op.

De plant is bovendien zeer variabel van uiterlijk, wat het determineren moeilijk kan maken. Wanneer bijvoorbeeld van een normale vertakte soort de top van de plant wordt weggenomen, kunnen er aan de onderzijde vanuit de stengel secundaire takken gaan groeien, waardoor de plant er geheel anders gaat uitzien. Het is echter geen nieuwe soort.

Hauke verdeelt het geslacht *Equisetum* in twee delen (subgenera):

Subgenus *Hippochaete* en subgenus *Equisetum*.

Behalve kleine verschillen in de stengelbouw, zijn er voor deze verdeling gemakkelijk te onderscheiden kenmerken te zien:

- subgenus *Hippochaete* (voor de Europese soorten):

strobilus voorzien van een korte spits aan de top; plant meestal onvertakt; in de winter groenblijvend.

- subgenus *Equisetum*:

strobilus aan de top rond; plant regelmatig vertakt; sterft in de winter bovengronds af.

Proeven hebben aangetoond, dat onderlinge kruising van de subgenera niet mogelijk is; zij bevestigen daarmee de wezenlijke verschillen.

De Hegi Flora noemt de volgende Europese soorten:

subg. <i>Hippochaete</i> :	<i>Equisetum</i> <i>variegatum</i>	- Bonte paardestaart
	<i>scirpoides</i>	- niet in Nederland
	<i>hyemale</i>	- Schaafstro
	<i>remosissimum</i>	- Vertakte paardestaart
subg. <i>Equisetum</i> :	<i>Equisetum</i> <i>fluviatile</i>	- Holpijp
	<i>palustre</i>	- Lidrus
	<i>sylvaticum</i>	- Bospaardestaart
	<i>pratense</i>	- niet in Nederland
	<i>telmateia</i>	- Reuze paardestaart
	<i>arvense</i>	- Heermoes

Volledigheidshalve nog de in deze lijst ontbrekende soorten (buiten Europa):

subg. *Hippochaete*: *E.giganteum*, *E.myriochaetum*, *E.laevigatum*.

subg. *Equisetum*: *E.bogotense*, *E.diffusum*.

Hiermede is het 15-tal compleet.

De beide subgenera kunnen nog verder worden onderverdeeld, maar dat komt in deze beschouwing niet aan de orde.

Van de soort *E.hyemale* komt een variatie voor met vertakte stengel, waardoor Hegi tot de onderverdeling komt:

- *E. hyemale* var. *hyemale* (onvertakt; meest voorkomend)

- *E. hyemale* var. *ramigerum* (vertakt)

In Nederland is de Bastaardpaardestaart *Equisetum* x *litorale* (*E.arvense* x *fluviatile*) plaatselijk vrij algemeen. Omdat deze plant onvruchtbaar is, zal de strobilus niet goed uitgroeien en gesloten blijven.

Een andere bastaard, *E.x moorei* (*E.hyemale* x *E.ramosissimum*) komt bij ons wellicht meer voor dan wij weten. Misschien is bij ons ook te vinden de bastaard *E. x trachyodon* (*E.hyemale* x *variegatum*).

Tenslotte noem ik voor Nederland het voorkomen van *E.palustre* var. *polystachum*, een variëteit met meerdere fertiele stengels op de hoofdstengel.

Bekende paardestaarten in Amerika zijn *E.myriochaetum* en *E.giganteum*. Deze giganten zijn resp. 8 en 5 meter hoog en hebben een stengeldikte van 1,5 cm. Zij hebben steun nodig van de omringende planten om over-eind te blijven.

Wij kunnen het geringe aantal soorten een aantrekkelijke kant noemen bij het verzamelen in een herbarium. De Europese collectie kan namelijk binnen afzienbare tijd compleet worden, afgezien van de zeldzame hybriden. Er is zo gezegd aan te beginnen.

Het houden van deze planten in de tuin is niet aan te raden, omdat zij zich door de gehele tuin zullen gaan verspreiden en moeilijk te stoppen zijn. Er is een kruipafstand gemeten van 300 meter! Ook stengel-fragmenten kunnen gemakkelijk uitgroeien tot nieuwe planten.

Zonder bezwaar zijn zij te houden als potplanten, en het is de moeite waard om de soorten van deze bizarre vertegenwoordigers uit een ver- verleden in hun groeigedrag te bestuderen.

De Bospaardestaart is een moeilijke soort en zal zich in onze pot niet altijd op zijn gemak voelen, maar wat let ons, het te proberen. Zo zal de *E.pratense* in de vrije natuur meestal geen fertiele stengels maken, maar bij mij doet hij dat jaarlijks wel.

De in ons vorige nummer afgebeelde *E.scirpoides* is de kleinste soort. Een plant uit de noordelijke gebieden, die gemakkelijk als potplant is te handhaven.

Om de Nederlandse paardestaarten te determineren kunnen wij onze beide nationale flora's gebruiken:

- Heukels - Flora van Nederland
- Heimans - Geïllustreerde Flora van Nederland

Voor deze verhandeling is o.m. geput uit de volgende bronnen:

R.L.Hauke	Horsetails in N.America, Fiddlehead Forum, Am.Fern.Soc. 1986
G.Hegi	Illustrierte Flora von Mitteleuropa, Teil I, 1984
Parey - Berlin
C.Kalkman	Mossen en Vaatplanten, 1972 Utrecht, Oosthoek
N.S.Parihar	An Introduction to Embryophyta, 1977, Allahabad, Cetr. Bookdepot
K.Rasback	Die Farnpflanzen Zentraleuropas, 1976, Stuttgart-Fischer
K.R.Sporne	The Morphology of Pteridophytes, 1975, London-Hutchinson
E.J.Weeda	Nederlandse Oecologische Flora, 1985, Uitg.I.V.N.

G.J.Proper

OVER WATER GEVEN

In de komende VAREN-VARIA's zou ik mijn mening willen geven over drie onderwerpen: water geven, grondmengsel en luchtvochtigheid. In dit nummer wil ik het watergeven aan de orde stellen.

Veel mensen denken, dat een varen vrij nat moet staan. Voor de soorten die in moerassen groeien is dit inderdaad het geval, maar voor veel andere soorten geldt dit niet: zij kunnen zelfs veel droger worden gehouden dan men denkt. Dit laatste heeft meer voordelen dan u wellicht vermoedt, en volgens mij geen nadelen.

Wanneer je de plant langzaam aan laat wennen aan droger wordende aarde, gaat hij langere en sterkere wortels ontwikkelen, omdat hij naar vocht moet zoeken. Verder hebben schimmels geen kans. De aarde blijft

luchtig (als vocht de plaats van lucht inneemt, verstikken de wortels). Wanneer de plant minder water krijgt, heeft hij bovendien minder last van kalk en zouten.

Wanneer de aarde behoorlijk is opgedroogd, doet zich een probleempje voor: giet je er water op, dan loopt het eroverheen; het wordt niet door grond en wortels opgenomen. Dit kan men echter oplossen door water te geven met een plantensproeier (voorzien van een handpompje voor de nodige druk). Dit heeft hetzelfde effect als een regendruppel, die met grote snelheid in de aarde dringt. Hierdoor wordt het water goed verdeeld. Stel de sproeikop zo in, dat er druppels uitkomen, en sproei eerst eens in een kopje om een indruk te hebben, hoeveel eruit komt. U zult dan merken dat het lijkt alsof er veel uitkomt.

Sproei de plant zolang, dat het water de kans heeft om dieper door te dringen. U kunt dit controleren door met de vinger in de aarde te voelen. Ik sproei tweemaal in de week, bij zeer warm weer driemaal. Is de plant eenmaal gewend, dan kan men rustig een week geen water geven, zonder dat hij er last van heeft. Mijn ervaring is dat planten, op deze wijze verzorgd, sneller groeien en veel sterker en gezonder worden.

Deelt u mijn mening? Of wilt u het zelf eens proberen? Vooral een *Nephrolepis* gaat op deze wijze langer mee. Mijn ervaringen gelden voor gewone thuis-omstandigheden, en dus niet voor een kas.

L.Jaarsma

VARENS VOOR
FIJNPROEVERS

(vervolg)

Na in ons vorige nummer enkele eetbare varens voor de warme kas te hebben behandeld, deze keer iets over een eetbare tuinvaren, n.l. Matteuccia struthiopteris.

Deze soort is bij ons bekend onder de naam "Struisvaren". In het noordwesten van de Verenigde Staten en in het aangrenzende deel van Canada staat *Matteuccia* bekend onder de naam "Edible fiddlehead", en werd hij al door de Indianen ieder voorjaar geoogst en gegeten. Deze gewoonte is door de immigranten overgenomen. Een belangrijke factor, die daartoe zal hebben bijgedragen is, dat tengevolge van de strenge winter direct na hun vestiging in die streek, onder de immigranten een ernstige hongersnood uitbrak. Tot op deze tijd is echter de struisvaren een geliefde groente in grote delen van dit gebied gebleven.

Bij de struisvaren verschijnen in het voorjaar of de voorzomer de steriele bladeren, die in een krans op de top van de rechtopstaande wortelstok staan ingeplant. Later in het jaar verschijnt daarbinnen een krans van sporenvormende bladen. De jonge, nog ingerolde toppen van de steriele bladen worden gegeten. De naam "fiddlehead" slaat uiteraard op de mooie krul van deze toppen, die inderdaad wel wat aan de krul van een viool doet denken. De voet van de bladsteel van deze jonge bladeren is in dit stadium nog zeer zacht, dik en sappig, en breekt gemakkelijk af. Daardoor kan men gemakkelijk in een of twee grepen een hele krans van jonge bladen oogsten.

De smaak van deze varenkrullen is het best als ze zo vers mogelijk worden gegeten. De bereiding is simpel, en biedt genoeg ruimte om te

experimenteren. De krullen worden ongeveer 5 minuten gekookt of gestoomd, en daarna geserveerd met wat boter en/of citroensap. Ook kunnen ze worden gebakken. Een oude bereidingsmethode van de Indianen is, een hele krans van bladen tegelijk te roosteren op een kampvuur. Door de krullen voor en na het koken goed af te spoelen, kan het grootste deel van de schubben worden verwijderd. De smaak van de gekookte krullen lijkt weinig op die van bekende groenten, en doet nog het meest denken aan de smaak van hoppescheuten (een andere delcatesse van de voorzomer). Varenkrullen van *Matteuccia* zijn echter tamelijk bitter; je moet er echt aan wennen.

Naar verluidt heeft de "Food and Nutrition Branch" van het Ministerie van Landbouw en Plattelandsontwikkeling in New Brunswick, Canada een folder uitgegeven met een aantal recepten. Misschien heeft u familie in Canada, die deze folder aan de Bibliotheek van de Varenvereniging zou kunnen doneren.....?

Het verspreidingsgebied van *Matteuccia* strekt zich buiten Nederland uit over de gehele gematigde klimaatzone op het Noordelijk Halfrond. In het wild kan een dichte populatie een opbrengst geven van ong. 1500 kg/ha. Pogingen om de struisvaren in cultuur te brengen hebben in Canada geleid tot opbrengsten, die varieerden van 250 tot ong. 2000 kg/ha.

In het wild komt deze varen bij ons niet voor, hoewel hij onlangs in de IJsselmeerpolders op een min of meer natuurlijke standplaats verwilderd is aangetroffen.

De cultuur van struisvarens is niet bijzonder moeilijk. De planten verspreiden zich zeer gemakkelijk met behulp van uitlopers, en zijn instaat om in enkele jaren een groot aantal dochterplanten voort te brengen. In veel gevallen zal zelfs de oogst van de jonge scheuten voor de varentuinier een aangename methode kunnen zijn om een bedje struisvarens enigszins in toom te houden. De krullen van twee tot drie redelijk goed ontwikkelde planten bijeen (dat zijn er zo'n 5 tot 10 per plant) leveren al een aardige eenpersoonsportie op. Als er één keer in het voorjaar een krans bladen van een plant verwijderd wordt, herstelt de plant zich en maakt datzelfde jaar een tweede krans, die dan wel minder bladen bezit. Deze krans kan men beter laten staan als de plant behouden moet blijven. De plant heeft dan een jaar rust nodig om al te sterke nadelige gevolgen enigszins op te vangen. Gaat men echter met oogsten door, dan geeft de plant het uiteindelijk op.

De belangrijkste hinderpaal voor een commercieel vatbare cultuur van eetbare varenkrullen was toch de te langzame vermeerdering: de verdubbeling van een bepaalde hoeveelheid varens kost tenminste twee jaar. Zonder een snellere methode voor de vermeerdering zal succesvolle introductie van varenkrullen als groente wel uitblijven. De amateur-pteridofiel echter kan aan een klein hoekje in de tuin genoeg hebben om een of tweemaal per jaar een exclusieve groente te kunnen serveren. De ware liefhebber echter schuift alles terzijde om in het voorjaar naar Maine terug te keren om daar verse varenkrullen te kunnen eten. Op vrij grote schaal worden varenkrullen daar ook in het wild verzameld en diepgevroren of ingeblikt op de markt gebracht onder diverse merknamen.

Literatuur: -Aderkas, P.van. 1984. Economic history of the Ostrich Fern *Matteuccia struthiopteris*, the edible fiddlehead. *Econ.Bot.* 38: 14-23.
-Sheffield, E. 1990. Fiddlehead Food? *Pteridologist* 2.1:8.

Dankwoord tot besluit:

Dank zij de instemming van de Leidse Hortus Botanicus hebben Gerda en ik uit de best mogelijke bron de smaak en bereidingswijze van varenkrullen kunnen testen. Onze hartelijke dank daarvoor!

P.Hovenkamp

BOEKBESPREKING

THE FERNS OF BRITAIN AND IRELAND door C.N.Page
447 blz., 23 x 15 cm, Cambridge University Press 1982
ISBN 0 521 23213 9. Paperback. Prijs ong.f.115,-.

Dit voor Engeland geschreven boek betekent ook voor ons op het vaste land een belangrijke bijdrage aan onze varenliteratuur. Het beschrijft 106 soorten en hybriden van varens en aanverwanten, die in het wild voorkomen, en wel op een hoog wetenschappelijk niveau.

Echter zo, dat de amateur er eveneens goed mee overweg kan. De determinatie-sleutels zijn juist voor hem eenvoudig uitgevoerd. De eerste werkt met symbolen, die verwijzen naar een kleinere groep (geslacht), waarin wij de gezochte plantnaam moeten zoeken. Een tweede sleutel doet met behulp van gemakkelijk vast te stellen kenmerken een suggestie voor de soortnaam. Denken we zo een passende naam te hebben gevonden, dan zoeken wij d.m.v. de index de betreffende plantbeschrijving op voor de uiteindelijke determinatie.

Zo'n beschrijving omvat gemiddeld 3,5 bladzijden en begint met een op-het-eerste-gezicht beschrijving van de plant, zoals we hem in het veld tegenkomen, gegevens waar hij te vinden is en een kaartje van groeiplaatsen in Engeland.

Daarna volgen een gedetailleerde beschrijving van de plant, speciale karakters die hem onderscheiden van gelijkende soorten, technische informatie betreffende chromosomen-tal, microscopische gegevens die nodig zijn voor het onderzoek, en tenslotte de terreinbeschrijving waar de plant voorkomt, hoe hij zich daar gedraagt en de planten die hem daar vergezellen.

De illustraties bestaan uit afdrukken (silhouetten) van gedroogd materiaal, per soort meerdere bladen van verschillende ontwikkeling w.o. zeer jonge bladen, die door hun jeugdig uiterlijk ons vaak voor moeilijkheden plaatsen. Naar het leven getekend dus.

Verschillende afdrukken zijn nogal flets uitgevallen, maar dat is een schoonheidsfout, evenals de herhaalde foute spelling van Cryptogramma. Als wij ons bezighouden met moeilijker zaken zoals het onderscheiden van ondersoorten van *Asplenium trichomanes* en *Dryopteris affinis*, kan dit boek helpen om een oplossing te vinden.

Let wel: planten die buiten het gebied voorkomen of variaties die in een tuinboek thuishoren, zult u in dit boek niet vinden.

De uitgave is goed verzorgd, maar voor een paperback-uitvoering is het een duur boek.

G.J.Proper